

І. Тарасенко

НОВОБУДОВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У БУГО-ІНГУЛЕЦЬКОМУ МЕЖИРІЧЧІ У 1950-ті рр.

*Статтю присвячую пам'яті мого брата
Миненка Сергія Леонідовича,
який служив у 67 ОМБр
та загинув 28 серпня 2025 р.
А також світлій пам'яті загиблих
у російсько-українській війні археологів*

Розглянуто діяльність Снігурівсько-Інгулецької експедиції Інституту археології АН УРСР, що працювала у Буго-Інгулецькому межиріччі, насамперед на Середньому та Нижньому Інгульці, під час розгортання меліоративного будівництва у зоні зведення Інгулецької зрошувальної системи. Беруться до уваги обсяги польових робіт, характер отриманого археологічного матеріалу, які дозволяють зробити певні висновки щодо внеску експедиції у вивчення давньої історії цих теренів та у розвиток новобудовної археології в Україні.

Ключові слова: новобудовна археологія, Буго-Інгулецьке межиріччя, долина р. Інгулець, Снігурівсько-Інгулецька експедиція, 1950-ті рр., Л. М. Славін, інгульська катакомбна культура, доба пізньої бронзи, скіфська та черняхівська культури.

Вивчення діяльності окремої невеликої новобудовної експедиції — тема на перший погляд малоперспективна. Проте якщо розглядати її на тлі різних контекстів: приміром на тлі епохи (післявоєнні часи ставили перед археологами свої виклики) чи на тлі інших подібних експедицій попередніх та наступних періодів (зокрема новобудовні дослідження 1930-х рр. та справжній новобудовний «вибух» кінця 1960—1990-х рр.), то вдасться розгледіти цікаву та досить цілісну картину того, як відбувалося становлення новобудовної археології в Україні, побачити нерозривний зв'язок між поколіннями археологів довоєнного, післявоєнного часу та сучасності. Водночас подібні екскурси дають змогу фіксувати етапи розвитку української археологічної науки в цілому: долі вчених-археологів, зародження археологічних шкіл, археологічне вивчення окремих регіонів, фор-

мування проблематики того чи іншого періоду тощо. У цьому і полягає актуальність теми, що нами розглядається. Досі вже було здійснено спробу подібної роботи для інших експедицій ІА АН УРСР 1950-х рр., які провадили активну діяльність на новобудовах Півдня України (Тарасенко 2017; 2018; 2023).

Історія вивчення Буго-Інгулецького межиріччя. Степові простори між Південним Бугом та Інгульцем розміщуються у межах Причорноморської низовини, завдяки чому тут склалися сприятливі для проживання і ведення господарства природно-кліматичні умови. Береги р. Інгулець, щільно заселені зараз, були придатними для залюднення і у давнину. Так, звивисте ложе річки, прорізане у товщі вапнякових відкладень, сприяло тому, що її обидва береги були сонячними і захищеними від холодних вітрів. Лінія заселення біля річки, а також джерела води і їжі, шляхи сполучення, значно подовжувались завдяки такому береговому серпантину. Надзвичайно родючі блукви були наявні майже скрізь; а степові простори, розміщені поруч, придатні для скотарства. Будівельний матеріал — камінь — переважно був легкодоступним та у великій кількості (Фабрициус 1951, с. 93). Тож не дивним було очікувати тут наявності значної кількості пам'яток, залишених населенням у різні історичні періоди.

Проте на початку 1950-х рр. перед розгортанням на цих теренах меліоративного будівництва, територія Середнього та Нижнього Інгульця була мало вивченою в археологічному плані. У своїй роботі Л. М. Славін насамперед опирався на довоєнні дослідження А. В. Добровольського, адже саме останній, провівши розвідку та розкопки у Снігурівському р-ні, заклав

© І. ТАРАСЕНКО, 2025

This is an Open Access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

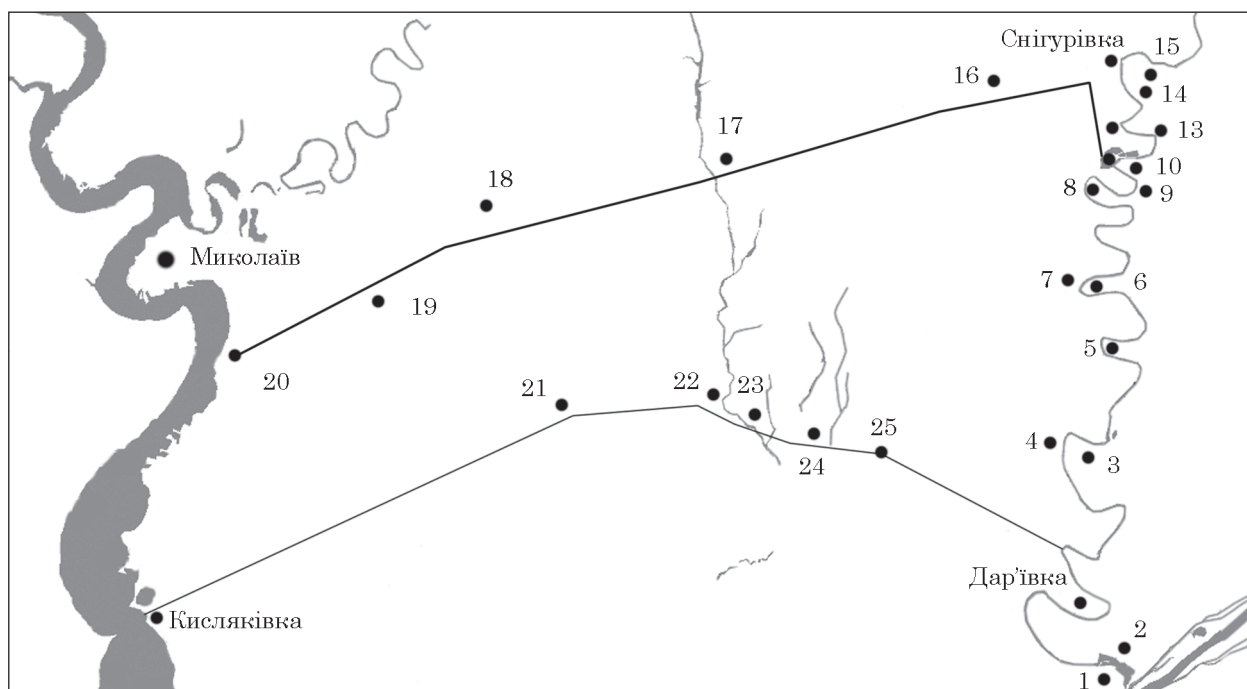


Рис. 1. Схематична карта проходження трас Верхньоінгулецького та Нижньоінгулецького каналів (за: План... 1951) з пунктами проведення розвідки та розкопок Снігурівсько-Інгулецькою експедицією: 1 — Садове; 2 — Микільське; 3 — Новотимофіївка; 4 — Олександрівка; 5 — Галаганівка; 6 — Єлизаветівка; 7 — Баратівка; 8 — Нововасилівка; 9 — Новокондакове; 10 — Старе Кондакове; 11 — Афанасівка; 12 — Юр'ївка; 13 — Кепине; 14 — Павлівка; 15 — Василівка; 16 — Новопетрівка; 17 — Киселівка; 18 — Костянтинівка; 19 — Шевченкове; 20 — Широка Балка (Миколаїв); 21 — Новогригорівка; 22 — Шмидтове; 23 — Новокиївка; 24 — Загорянівка; 25 — Петровка

Fig. 1. Schematic map of the routes of the Upper Ingulets and Lower Ingulets canals (based on: Plan of the Upper and Lower Ingulets Canals 1951) with the locations of exploration and excavations conducted by the Snigurivka-Ingulets expedition: 1 — Sadove; 2 — Mykilske; 3 — Novotymofivka; 4 — Oleksandrivka; 5 — Halahanivka; 6 — Yelyzavetivka; 7 — Barativka; 8 — Novovasyivka; 9 — Novokondakove; 10 — Stare Kondakove; 11 — Afanasivka; 12 — Yurivka; 13 — Kepyne; 14 — Pavlivka; 15 — Vasylivka; 16 — Novopetrivka; 17 — Kyselivka; 18 — Kostyantynivka; 19 — Shevchenkov; 20 — Shyroka Balka (Mykolaiv); 21 — Novohryhorivka; 22 — Shmydtove; 23 — Novokyivka; 24 — Zahorianivka; 25 — Petrivka

основи його археологічного вивчення. Водночас Л. М. Славін згадував і дореволюційних дослідників давніх пам'яток Інгульця, бо останні почали привертати до себе увагу археологів значно раніше. Зокрема із середини XIX ст. інтерес дослідників до р. Інгулець проявився у роботах, що мали топографічний характер. Приміром робота В. М. Ястребова «Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии» (1879) стала першим узагальненням матеріалу, накопиченого ним і його попередниками на кінець XIX ст. Перші ж археологічні розкопки на Інгульці також припадають на кінець XIX ст. Так, у 1890 р. Д. І. Яворницький та М. М. Комстадіус розкопали чотири кургани поблизу с. Садове (кол. Фалеевка). У насапах курганів дослідники виявили багато каміння, що, як відомо на сьогодні, є однією із локальних особливостей курганної архітектури цих теренів. У 1897 р. Г. Л. Скадовський здійснив перші археологічні розкопки городища на Інгульці. Він відкрив, дослідив і описав укріплене поселення римського часу під назвою «Городок», розміщеного біля с. Роксандрівка (суч. Олександрівка). Також дослідник провів

невеликі розкопки на Репринському городищі біля с. Микільське¹, що є яскравою пам'яткою білозерської культури. Результати своїх робіт дослідник опублікував у працях VIII Археологічного з'їзду. За даними М. М. Комстадіуса, біля с. Дар'ївка на правому березі р. Інгулець фіксувалися рештки кам'яних споруд, обнесених валом (Фабриціус 1951, с. 88—89).

Територія Нижнього Інгульця завжди була у сфері інтересів Херсонського музею. Так, у 1909 р. його директор В. І. Гошкевич здійснив огляд стану Репринського городища, зробив заміри та зібрав матеріал. Результати цих робіт опубліковано у Літописі Херсонського музею за цей рік. У 1928 р. за дорученням того ж музею (директор І. В. Фабриціус) інгулецькі кургани дослідив Г. І. Крисін. Зокрема ті, що розміщувались у нижній течії річки з обох її берегів: с. Садове—хут. Городок та с. Микільське—хут. Ново-Тимофіївка. За спостереженнями Г. І. Крисіна, кургани ці розміщувались то

1. Садове, Микільське — села Херсонського р-ну Херсонської обл.; Роксандрівка — село Снігурівського р-ну Миколаївської обл.

по одинці, то групами на деякому віддаленні від річки. Дослідник наніс на карту 105 розміщених найближче до берега насипів заввишки 2—10 м (Крисін 1929, с. 12, мал. 1). Того ж року Г. І. Крисін обстежив територію навколо Репринського городища (с. Микільське) та констатував його значне руйнування². Крім того, дослідник оглянув ще три городища у цій місцевості та зробив їхні плани (докл. див.: Крисін 1929).

Початок створення археологічної карти Середнього Інгульця пов'язаний із діяльністю А. В. Добровольського, який протягом 1923—1926 рр. провадив розвідку і розкопки на ділянці річки від с. Роксандрівка до єврейської колонії Мала Сейдеменука — це близько 100 км вздовж течії. Дослідник зафіксував загалом 24 поселення: доби бронзи (9 од.) та перших століть н. е. На поселенні черняхівської культури біля с. Отбід-Василівка (суч. Василівка) дослідник провів незначні розкопки, а також на кількох курганах, зокрема біля с. Велика Сейдеменука (Добровольський 1925; 1950; Фабриціус 1951, с. 93—118). На поселенні біля с. Афанасівка дослідник фіксував наявність валів (Там само, с. 103). Наступну розвідку в цьому районі провели співробітники Одеського археологічного музею у 1950—1951 рр. Тоді ж було зафіксовано чотири поселення на Інгульці (Снігурівка—Галаганівка) та два на трасі Верхньоінгулецького каналу, які за типом кераміки були датовані добою бронзи. Крім того, було здійснено невеликі розвідувальні розкопки на поселенні доби бронзи біля с. Старе Кондакове³ і на поселенні перших століть н. е. біля с. Новокондакове (Єсипенко 1956, с. 204).

Дещо краще було досліджено територію Бузького лиману, лівий берег якого входив до територіальних меж діяльності Снігурівсько-Інгулецької експедиції. Так, у повідомленні В. М. Ястребова (1879) є згадка, що у с. Кисляківка було знайдено античний мармуровий рельєф. В. І. Гошкевич (1909, 1913—1915 рр.)

2. У 1933 р. ще один співробітник Херсонського музею О. К. Тахтай також оглядав Репринське городище (Фабриціус 1951, с. 92). Згадка тут про нього важлива, адже О. К. Тахтай був представником української довоєнної археології та брав участь у дослідженнях новобудовної Дніпробудівської експедиції. Саме на наукових здобутках довоєнного покоління формувалось наступне, післявоєнне. Прізвище О. К. Тахтая, яке часто згадує І. В. Фабриціус у своїй неопублікованій Карті (1951), ретельно закреслене редактором. Останній був переконаний, що робота, яка була підписана до друку у 1951 р., не мала містити прізвище «ворога народу»: з 1949 р. О. К. Тахтай перебував у таборі за «антирадянську пропаганду та співпрацю з окупантами». На свободу він вийшов трохи пізніше — у 1956 р. (дет. див.: Граб, Супруненко 1991). Попри усі труднощі, які випали на долю цього дослідника, йому вдалося залишити яскравий слід в історії української археології.

3. На сьогодні не існує.

провів значну і плідну роботу з вивчення й пошуку поселень і городищ Нижнього Побужжя. Як зазначав Л. М. Славін, саме завдяки роботі Віктора Івановича з'явилась можливість скласти першу канву археологічної карти Буго-Дніпровського району з багатьма десятками пунктів, для кожного з яких був зібраний необхідний матеріал (Славін 1960, с. 52).

Починаючи з 1920-х рр. регулярну розвідку у нижній течії Південного Бугу проводили співробітники Миколаївського музею (Ф. Т. Камінський), особливо на його лівобережжі. Основним їхнім завданням було відкрити городища, поселення та могильники ольвійського оточення (Крыжицкий, Буйских, Отрешко 1990, с. 4). Приміром, у 1927 р. співробітники музею виявили значний античний матеріал поблизу с. Кисляківка. З другої половини 1930-х — на початку 1940-х рр. активізувалась розвідувальна діяльність Ольвійського заповідника, пов'язана з вивченням сільської околиці містадержави Ольвії (Буйських 1997, с. 15). Водночас вперше було проведено стаціонарні роботи на відкритих поселеннях, щоправда, це були переважно пам'ятки Правобережжя Бузького лиману.

Степові простори межиріччя Бугу-Інгульця досі не були охоплені археологічними дослідженнями; тож на початку 1950-х рр. все ще залишалися незвіданими теренами на археологічній карті Півдня України.

Згадані вище роботи велись на окремих ділянках Буго-Інгулецького межиріччя. Хоч вони давали приблизне уявлення про археологічні пам'ятки та історичні долі давнього населення цього регіону (Славін 1951а, с. 1), але стали орієнтирами для наступних поколінь дослідників. У цьому контексті дослідження Снігурівсько-Інгулецької експедиції стали продовженням зазначених робіт та поповнили археологічну карту новими пам'ятками.

Отже, на початку 1950-х рр. активно стартувало будівництво однієї із найбільших зрошувальних систем України — Інгулецької (ІЗС), першу чергу якої було введена у дію 1956 р. Вказана зрошувальна система була складовою Південно-Українського каналу, будівництво якого велось паралельно. Тож меліоративні роботи на Інгульці було частиною зухвалого сталінського плану «перетворення природи», який охоплював весь Південь України, і не лише його.

Перед початком будівельних робіт Інститут археології АН УРСР отримав плани проходження трас двох магістральних каналів.

• *Верхньоінгулецький канал*: від с. Афанасіївка⁴ Снігурівського р-ну на Інгульці до с. Широка Балка⁵, Жовтневого р-ну Миколаївської обл. на Бузькому лимані.

4. Баштанський р-н, Миколаївська обл.

5. Нині це місцевість м. Миколаїв, Корабельний р-н.

• *Нижньоінгулецький канал*: від с. Дар'ївка⁶ Херсонської обл. на Інгульці до с. Святотроїцьке та Кисляківка⁷ Миколаївської обл. на Бузькому лимані (Славин 1951а; рис. 1).

Загальна довжина обох каналів становила 200 км. Роботи зі спорудження каналів і трьох насосних станцій планувалося вести у першу чергу, оскільки вони не були безпосередньо пов'язані із системою Каховської ГЕС, Дніпровського, Молочанського та ін. водосховищ, а також гідротехнічних споруд Лівобережжя, то могли бути розпочаті самостійно, незалежно від усієї Лівобережної системи Південно-Українського каналу. Більш ранній запуск цього каналу міг мати експериментальний характер (Славин 1951b). Отримані від будівельної організації плани позначали місця майбутніх досліджень, які Інститут археології поклав на створену у 1951 р. Снігурівсько-Інгулецьку експедицію.

Склад експедиції. Снігурівсько-Інгулецька експедиція працювала протягом 1951—1952 рр. під керівництвом Л. М. Славина та за участі співробітників Інституту археології (одночас співробітників Ольвійського заповідника) Р. І. Штігельман та Б. М. Рабічкіна; співробітників музеїв В. І. Таганової, Н. А. Кравченко⁸ та Е. Ф. Ярової (Одеський державний археологічний музей); І. Д. Ратнера і Л. І. Костюк⁹ (Херсонський обласний краєзнавчий музей); Е. Н. Пикіної (Миколаївський обласний краєзнавчий музей); викладачів інститутів А. М. Мальованого (Донецьк) та М. С. Синицина¹⁰ (Одеса); крім того, співробітників Ерміта-

жу А. П. Манцевич, Л. І. Тарасюка та М. П. Валуліної; співробітниця ПМК Н. Г. Елагіної; художника К. М. Мусієнка (студент Київського художнього училища), фотографа А. Ю. Жуковського (Ленінград), студентів-практикантів та ін. В окремих щоденниках містяться дані, що участь у розвідці експедиції 1951 р. брала Г. Г. Мезенцева (Віницька) як керівник археологічної практики студентів Київського державного університету (Таганова, Кравченко 1951, с. 2). Визначення кісткового матеріалу, добутого експедицією, робив І. Г. Підоплічко. Такий склад експедиції був цілком закономірним, адже переважна більшість її співробітників роками працювали в Ольвійській експедиції та мали досвід тривалої співпраці з її керівником Л. М. Славиним. Цікаве у цьому контексті зауваження С. Б. Буйських про те, що однією із яскравих рис таланту Л. М. Славина як дослідника і організатора науки була чудова кадрова політика (Буйських 1997, с. 17).

Однак такий експедиційний склад мав і свою слабку сторону — співробітники Снігурівсько-Інгулецької експедиції були переважно антикознавцями, фахівці ж інших періодів були представлені слабо, приміром були відсутні дослідники доби бронзи.

Відомий факт, що саме з ініціативи Л. М. Славина при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка було засновано (1944 р.) єдину на той час в Україні кафедру археології. Студенти кафедри брали активну участь у польовій археологічній практиці, як правило, в Ольвії. Однак у 1952 р., крім Ольвійської експедиції, студенти-практиканти отримували досвід польової діяльності в Снігурівсько-Інгулецькій новобудовній експедиції. Практика тривала 1 міс. і проводилась так, щоб студенти один тиждень працювали на Інгульці, а три — в Ольвії. Основне завдання участі студентів у роботі новобудовної експедиції, Л. М. Славин визначав так: *«студенти, крім основних прийомів, [які застосовувала Ольвійська експедиція — Л. Т.], вивчали методику розкопок курганів і могил...»*¹¹ (Отчет...

історії Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського, а з 1956 р. цю кафедру приєднали до історичного факультету Одеського державного університету імені І. І. Мечникова). М. С. Синицин був співробітником музею і доцентом згаданих університетів. Крім того, був одним з ініціаторів відновлення у 1959 р. Одеської археологічної спілки. У 1947 р. на засіданні Вченої ради Одеського державного музею Л. М. Славин зазначив, що Одеський державний історико-археологічний музей повинен стати археологічним центром всього Північно-Західного Причорномор'я, тому він має відновити видавничу діяльність (Секерская 2009, с. 6). Зрештою у 1957 р. так і сталося; одним із ініціаторів, а згодом директорів та упорядників музейної збірки був М. С. Синицин.

11. Тут і далі у тексті переклад цитат здійснено автором статті.

6. Херсонський р-н.

7. Село Кисляківка — нині с. Лимани у Вітовському р-ні. Святотроїцьке на карті Миколаївщини відсутнє. У 1950-х рр. села розміщувалися поруч.

8. В. І. Таганова і Н. А. Кравченко закінчили у 1948 р. кафедру археології Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Випуск цього року став майже легендарним завдяки таким відомим в археології іменам, як М. Ю. Брайчевський, Г. Т. Ковпаненко, А. Т. Сміленко, О. Г. Шапошникова. Хоча кафедра розширив свій профіль трохи згодом і стане «кафедрою археології та музеєзнавства», проте отриманий випускниками диплом, а головне повнота отриманих знань дозволяли їм бути не лише музейними співробітниками, але і працювати в Інституті археології та організаціях пам'яткоохоронного профілю.

9. І. Д. Ратнер і Л. І. Костюк — співробітники Херсонського обласного історичного музею — понад 40 років були пов'язані із розвитком наукового краєзнавства, музейної справи та археологічної науки Херсонщини. В історіографії відзначається їх значний внесок у післявоєнне відновлення херсонської польової археології та упорядкування і формування музейної колекції (Костенко 2018, с. 17).

10. М. С. Синицин — археолог, відомий дослідник античності, крім того, педагог та один із тих ентузіастів, хто прагнули відродити минулу велич одеської школи археології. У 1950-х рр. одеські археологи об'єднувались насамперед навколо Одеського археологічного музею та університетів (кафедри

1952, арк. 74). Також для студентів проводились невеликі розвідувальні походи в околицях Снігурівки на Інгульці.

Говорячи про результати археологічної практики у 1952 р., Л. М. Славін писав, що вона пройшла ефективно: *«практика дала студентам великий обсяг знань та спостережень... багато студентів глибоко зацікавилися польовою роботою... багато з них залишилися на додаткові два тижні за свій рахунок пожертвувавши своїм канікулярним часом...»*. Студенти, крім польової діяльності, читали лекції, вели екскурсії, тобто брали участь у просвітницькій діяльності; на Інгульці їм було показано роботу потужних землерийних машин. Своїми враженнями від цих розкопок студенти змогли поділитися на археологічному гуртку, що також функціонував при кафедрі (Отчет... 1952, арк. 75). Серед студентів-практикантів 3-го курсу згадуються Н. О. Лейпунська, В. О. Анохін, О. О. Паршина; 4-го курсу — Ю. І. Козуб, М. М. Шмаглій¹², І. М. Шарафутдінова (Тодорова)¹³ та ін. (Отчет... 1952, арк. 75). Більшість згаданих студентів захопились археологією античності, що зрештою дало поштовх до формування української школи античності на чолі зі Л. М. Славіним. Ба більше, саме кадрова політика дослідника, його педагогічна діяльність та заходи як організатора науки сприяли поступовому відродженню української археології у післявоєнний час.

Зупинимось докладніше на участі Ольвійського заповідника у роботі на новобудовах. Хоча Снігурівсько-Інгулецька експедиція проводила свою діяльність в регіоні від імені Інституту археології, проте Заповідник, на той час вже окрема установа у складі АН УРСР, в експедиційному плані на 1951—1956 рр. також мав новобудовну експедицію для досліджень на Інгульці. Крім того, у складі Ольвійської експедиції функціонував Інгулецький загін, який у 1951—1952 рр. працював на тих само пам'ятках, що і наша експедиція. Водночас плановою темою Заповідника на 1951—1956 рр. було визначено проблему «Ольвія та її зв'язки зі скіфо-сарматським та ранньослов'янським

населенням Причорномор'я» — це один із актуальних напрямків, за яким розвивалася археологія античності тих часів: *«Робота ця має актуальне значення як для вивчення самої Ольвії — її історії, культури, так і для необхідного висвітлення тисячолітнього етапу давньої історії населення Північного Причорномор'я»* (Пятилетний план..., арк. 8—9). Як зазначав один із дослідників наукового доробку Л. М. Славина, саме він вперше в історії вивчення Ольвії долучив проблему ольвійського оточення до сфери наукових та польових інтересів український античників. На глибоке переконання Л. М. Славина, без вивчення сучасних Ольвії стародавніх городищ і могиликів пониззя Буго-Дніпровського межиріччя не може бути мови про повне і всебічне вивчення культури самої Ольвії (Буйських 1997, с. 15). До розробки проблематики ольвійської хори Л. М. Славін залучив велику групу фахівців, переважна більшість яких була і у переліку учасників Снігурівсько-Інгулецької експедиції. До слова, у роботі А. В. Добровольського (1950, с. 167), присвяченій інгулецьким поселенням перших ст. н. е., вже є усвідомлення того, що історія античних міст-держав Північного Причорномор'я пов'язана з історичною долею іншого населення Причорномор'я, а тому їх слід вивчати одночасно, чого не робилося, за його словами, у дореволюційні часи. Однак тут слід звернути увагу на те, що вказане формулювання тематики мало і певне ідеологічне забарвлення, містило критику опонентів, воно відбивало основні тенденції, за якими планувалося направити розвиток української археології. Трохи докладніше про тематику ранніх слов'ян у 1950-х рр. зупинимось далі.

Таким чином, дослідження Снігурівсько-Інгулецької експедиції повністю вкладалися у ті завдання, які ставив Л. М. Славін як керівник Ольвійського заповідника, Ольвійської експедиції та головний дослідник Ольвії тих часів, визначаючи тим самим найбільш перспективні напрямки вивчення цього міста-держави. Припускаємо, що однією з головних причин такого поєднання сил двох наукових установ (Інституту археології та Ольвійського заповідника), що, безумовно, позитивно позначилось на результатах польових досліджень, була проблема фінансування. В архівних матеріалах за 1951 р. нам траплялися дані про те, що Інститут починав польові роботи на новобудовах за свій рахунок. Звідси можемо припустити, що якісь кошти для досліджень на Інгульці Л. М. Славін міг залучати з бюджету Ольвійського заповідника чи Ольвійської експедиції.

Варто також окремо розглянути згадану вище у п'ятирічному плані Заповідника, тематику ранніх слов'ян. Такий екскурс може бути цікавим для кращого розуміння доби і атмосфери, в якій відбувалось формування української археології 1950-х рр. Так, ще у 1939—1940 рр.

12. Микола Миколайович Шмаглій, у подальшому дослідник трипільської культури, після закінчення університету (1953 р.) навчався в аспірантурі Інституту археології, а з 1957 р. був зарахований до його штату як співробітник відділу первісної археології, який спочатку очолював А. В. Добровольський, а згодом М. Я. Рудинський. Цікаво, що протягом 1974—1977 рр. М. М. Шмаглій очолював відділ новобудовних експедицій Інституту.

13. Ірина Миколаївна Шарафутдінова — в подальшому дослідниця доби пізньої бронзи, зокрема відіграла головну роль у виділенні сабатинівської культури. Впродовж тривалого часу була співробітницею новобудовної Інгульської (Миколаївської) експедиції Інституту археології, одним із досягнень якої стало накопичення потужної матеріальної бази для вивчення сабатинівської культури.

під керівництвом В. П. Петрова в ІА АН УРСР було заплановано широке вивчення культури полів поховань (черняхівської культури), яке передбачало розвідки і розкопки, створення карти пам'яток, їх публікацію тощо. Ця робота отримала підтримку держави, вочевидь, тому, що радянська влада почала розуміти ідеологічне значення археології і хотіла відповісти на пропагандистські атаки Німеччини та довести слов'янство зарубинецької та черняхівської культур (Магомедов 2001, с. 12—13). Ця робота, перервана війною, знову відновилася після її завершення. Про актуальність і важливість тематики слов'ян зазначав заступник директора ІА АН УРСР і фахівець з палеоліту І. Г. Шовкопляс в одному із виступів: «*Відшукавши давньослов'янські пам'ятки у Північному Причорномор'ї — одне із найважливіших завдань радянської археології*» (Шовкопляс 1950), що може свідчити про політизованість цієї тематики та якісь вказівки «згори». Про специфіку цієї роботи у 1950-х рр. цікаві зауваження знаходимо у роботі О. В. Бузько (2015), де зокрема дослідниця зазначає, що під час Вітчизняної війни 1941—1945 рр. проявилася значна опозиція сталінському режиму, що змусило вище керівництво звернутися до патріотичних почуттів і націоналістичних настроїв народів СРСР. Почали культивувати своєрідність передусім російського народу, стали шукати його корені. Історичні дослідження були спрямовані на пошук спільного коріння слов'янських народів перед загрозою зовнішнього ворога¹⁴. В археології акценти було перенесено на етнічну історію, на походження народів, що населяли територію СРСР, та рівень їх культури в давнину. На думку О. В. Бузько, перелічені зміни могли стати причиною розвінчання на початку 1950-х рр. панівних досі ідей М. Я. Марра та боротьби із марризмом, що також сприяло актуалізації питань етногенезу та поступовому зміцненню автотоністського підходу.

Обсяги польових робіт експедиції. Як зазначав Л. М. Славін на початку організації новобудовної експедиції, територія, що підлягала зрошенню Інгулецьких каналів, мала значний науковий інтерес. «*На Інгулі, завдяки дослідженням А. В. Добровольського, вже були відомі поселення бронзового часу, скіфських племен, культури «полів поховань».* На лівому березі Бузького лиману учасники ольвійської експедиції встановили наявність поселень передскіфського, скіфського, гето-скіфського часу і культури полів поховань. *Картина поселень, розташованих у Снігурівці та навколо неї — насичена*» (Славін 1951b).

Основні завдання експедиції було визначено таким чином.

14. Після 1954 р. у повоєнній сталінській Москві запанує концепція давньоруської народності авторства В. В. Мавродіна (Бузько 2015, с. 15).

1. Створення суцільної археологічної розвідки на всіх трасах каналів і на будівельних ділянках.

2. Проведення розвідувальних розкопок на всіх поселеннях, городищах і могильниках, які будуть виявлені.

3. Стаціонарні роботи на найбільш важливих у науковому плані об'єктах.

4. Організація археологічного нагляду за всіма земляними і будівельними роботами і пропаганда завдань охорони пам'яток (Славін 1951b).

Центральним майданчиком усього будівництва було обрано с. Снігурівка. Тут на початок 1951 р. вже почали будувати житло, заводи і майстерні, складські приміщення тощо. Водночас у с. Афанасівка почалося зведення однієї із насосних станцій. Було обстежено і райони поблизу, передовсім місця, де працював у 1920-ті рр. А. В. Добровольський (Славін 1951b). Найбільшу за обсягом розвідку було проведено протягом першого польового сезону, зокрема вздовж течії р. Інгулець. Так, розвідувальні роботи в с. Афанасівка здійснив загін у складі Н. Г. Елагіної, Е. Н. Пикіної, Б. М. Рабічкіна, Ю. І. Козуб. Розвідку вздовж лівого берега р. Інгулець від с. Кепине до с. Галаганівка проводили Н. А. Кравченко і В. І. Таганова. Г. Г. Мезенцева разом зі студентами КДУ оглянула територію від с. Отбід-Василівка до с. Кепине (Таганова, Кравченко 1951, с. 1—2).

Вочевидь, існувало кілька планів проходження Нижньоінгулецького каналу, тож в архіві зберігається звіт про розвідку Снігурівсько-Інгулецької експедиції, маршрут якої пролягав Кисляківка—Копани—Зелений Гай—Світла Дача—Петропавлівське. Вона зафіксувала 30 курганних насипів (Предварительные данные..., арк. 44—45).

У 1951 р. було проведено розвідку у зоні будівництва траси *Верхньоінгулецького каналу* (довжина 57 км): від с. Афанасівка до с. Широка Балка (м. Миколаїв). Роботу з фіксації курганів та поселень проводив загін експедиції за участі Л. І. Тарасюка (кер.) та співробітників Одеського музею. Канал прокладався на місцевості, що була рівним і безводним степом, який у чотирьох місцях пересікали глибокі балки (Кринична, Широка тощо). Виходів води на трасі немає, що і пояснювало малу кількість давніх поселень. Відкрито два поселення: у Криничній балці поселення доби бронзи та Широкий Балці поселення скіфського часу. Всього на трасі виявлено 30 курганів, 16 із яких потрапляли в трасу каналу. Загалом вони розміщувалися двома групами: одна тяжіла до Інгульця, друга — Південного Бугу; безпосередньо у степу курганів виявлено мало. Значна частина курганів розорювалась і була порита ходами сполучення і окопами воєнного часу (Славін 1951a, с. 38—39).

У 1951 р. проведено розвідку вздовж траси *Нижньоінгулецького каналу* (довжина 65 км):

Таблиця 1. Діяльність Снігурівсько-Інгулецької експедиції (за: Славин 1951b, 1952)**Table 1.** Activities of the Snigurivka-Ingulets expedition (after: Slavin 1951b, 1952)

Пам'ятка *	Розташування	Відкрито **	1951	1952	Публікація
Снігурівка (паром)	Василівка, біля Снігурівки (кол. Отбід-Василівка)	1923, А. В. Добровольський	Ф. М. Штітельман	—	Добровольський 1950; Славин 1954; 1955
Снігурівка (лікарня), п., к. м.	Снігурівка	1925, він же	А. П. Манцевич, М. П. Вауліна, Ф. М. Штітельман	Б. М. Рабічкін, А. М. Мальований	Славин 1954; 1955
Уроч. Мечетна балка, п. і м.	Нововасилівка	1925, він же. Розвідка повторно	А. П. Манцевич, М. П. Вауліна	—	Відсутня
С. Старе Кондакове, п. і к. м.	Не існує; поруч с. Новокогдакове	Розвідка у 1951	В. І. Таганова, Н. А. Кравченко	—	Відсутня
С. Новокогдакове	—	1923—1926, А. В. Добровольський (2 п.)	Вони ж	—	Славин 1954; 1955
Павлівка I, II, поселення	Павлівка	Те саме	М. П. Вауліна	—	Відсутня
Сс. Кисляківка та Святотроїцьке, п.	—	Розвідка у 1951	І. Д. Ратнер	—	Відсутня
Широка Балка, п.	Миколаїв, Корабельний р-н	Те саме	Л. І. Тарасюк	—	Відсутня
С. Афанасівка, п.	—	1923—1926, А. В. Добровольський	Н. Г. Елагіна, Е. Н. Пикіна	Н. А. Кравченко, Е. Ф. Ярова, І. Д. Ратнер	Славин 1954; 1955
С. Афанасівка, к. м.	—	Розвідка у 1951	—	І. Д. Ратнер (к., 6 похов.)	Відсутня
С. Дар'ївка, п.	Навпроти радгоспа ім. Тельмана	Те саме	—	Н. Г. Елагіна, Е. Н. Пикіна	Славин 1954; 1955
Кринична балка, к.	—	Те саме	—	М. С. Синицин	Синицын 1962

* **Скорочення:** к. — курган; м. — могильник; п. — поселення. ** Дані за: Славин 1951b, 1952; Фабрициус 1951.

* **Abbreviations:** к. — kurgan; м. — burial ground; п. — settlement. ** data after: Slavin 1951b, 1952; Fabricius 1951.

від с. Дар'ївка до с. Кисляківка на Бузькому лимані. Розвідку проводив загін під керівництвом Н. Г. Елагіної. Всього у районі Нижнього Інгульця зафіксовано три курганні групи та 15 окремих курганів, що відповідало і густоті поселень у цьому районі; також зафіксовано 44 окремі кургани, що тяжіли до Бузького лиману. У степу Буго-Інгулецького межиріччя давні поселення фіксувалися в окремих балках (біля сіл Загоряновка та Шкуриновка, в селах Бухальцево, Новокиївка і Шмідтовка), найімовірніше, це поселення доби бронзи, про що свідчив незначний підйомний матеріал. Культурний шар поселень сильно розорювався (Славин 1951a).

Таким чином, розвідка 1951 р., проведена вздовж трас магістральних каналів та вздовж русла р. Інгулець (за цей час було пройдено шлях понад 200 км), показала наявність кількох десятків поселень та близько сотні курганів. Складена нею археологічна картина визначила основні завдання найближчих польових робіт експедиції.

Разом із розвідкою протягом першого польового сезону експедиція провела стаціонарні

дослідження у цілій низці населених пунктів (стисло про дослідження обох польових сезонів див. табл. 1) та отримала досить різноманітний матеріал: з одного боку, він походив із різних за типом пам'яток (із поселенських і поховальних), з іншого боку, за хронологією охоплював значний часовий проміжок від доби ранньої бронзи до I ст. н. е. Проте змушені констатувати, що цей матеріал було опубліковано неповністю. Основна його колекція зберігається у Наукових фондах ІА НАН України і чекає на свого дослідника.

Протягом 1951 р. в уроч. Мечетна балка¹⁵ досліджувалося поселення і безкурганний могильник доби бронзи. Поселення розміщувалося на високому правому березі р. Інгулець. Його розміри: 500 м вздовж берега і 50 м за ширишки. У різних місцях пам'ятки було закладено шурфи. Майже всі вони показали рештки кам'яних наземних житлових споруд

15. Розташоване поблизу с. Нововасилівка Баштанського р-ну, Миколаївської обл. А. В. Добровольський прив'язав пам'ятку саме до цього населеного пункту.

поганої збереженості. Відкрито щонайменше три житла, що містили кам'яний фундамент і стіни, мощену камінням підлогу, місця для розведення багаття. Серед знахідок, зокрема, дві кам'яні поліровані сокирки із просвердленими отворами. Виявлений поруч могильник був синхронний поселенню. У ньому виявлено скорчені кістяки, пофарбовані вохрою, колективне та парне поховання, одне поховання у кам'яній скрині (Славин 1951а, с. 3—7). За словами Л. М. Славина, поселення, на якому збереглися споруди, і розміщений поруч синхронний могильник мають великий інтерес для науки і його подальше вивчення для нього видавалося необхідним. Проте наступного сезону розкопки у цьому пункті не проводилися. Тільки у 1974 р. співробітники Інгульської (Миколаївської) експедиції відкрили поселення, найімовірніше, повторно (Гребенников, Горбенко 2010, с. 76).

У с. *Снігурівка (лікарня)* протягом двох польових сезонів досліджувалось поселення та курганный могильник. Культурний шар поселення доби бронзи вивчався за допомогою розвідувальних шурфів. Виявлені таким чином рештки кам'яної забудови технологічно були ідентичні спорудам з поселення в уроч. Мечетна балка. У 1951 р. було розпочато дослідження курганного могильника поблизу поселення. Досліджено к. 1 (10 похов.), оскільки він підпадав під знос через будівництво нового корпусу лікарні. У 1952 р. Снігурівський загін експедиції завершив розкопки к. 1 (12 похов.). Водночас проводились розкопки к. 2 (13 похов.), який розвідкою експедиції було виявлено повторно. А вже у 1920-х рр. А. В. Добровольський закладав на ньому розвідувальний розкоп і виявив поховання під кам'яним закладом. Обидва кургани розкопувалися квадратами із залишенням перемичок між ними (Славин 1952). Переважна більшість поховань в обох курганах була здійснена під кам'яними закладами; поза небіжчиків скорчена на спині або на боці, кістяки пофарбовані вохрою. Як правило, поховання були безінвентарними, однак незначні виявлені артефакти були яскравими зразками культури давнього населення. За висновком Л. М. Славина, курган міг бути родовим могильником, пов'язаним із розміщеним поруч поселенням, і датується катакомбним періодом бронзової доби (Славин 1951а, с. 9).

У с. *Старе Кондакове* розвідкою експедиції було виявлено поселення пізньої бронзи, за визначенням Л. М. Славина (1951а, с. 14). Це поселення було дуже зруйноване, бо розміщувалося у межах існуючого села та регулярно потерпало від впливу антропогенного чинника. Попередній огляд поселення фіксував кам'яні розвали у значній кількості. Дослідження проводились шурфуванням. Розвідкою встановлена наявність невеликого курганного могильника, що розміщувався поруч з давнім

поселенням у бік сусіднього с. Новокондакове. Один із курганів розміщувався безпосередньо на поселенні I тис. н. е. Розкопки кургану було відкладено, натомість проведено його розвідку. Під насипом виявлено фундаментальну поховальну споруду — кам'яну обкладку банеподібної форми. У 1952 р. дослідження на пам'ятці не проводились.

Крім того, на черняхівському поселенні у с. *Афанасівка* було виявлено у незначній кількості керамічний матеріал доби бронзи (Славин 1951а, с. 30). У 1952 р. на поселенні отримано матеріал, що підтверджував існування тут поселення кінця доби бронзи. Було відкрито рештки як мінімум трьох кам'яних споруд, що дають уявлення про давнє будівництво. Недалеко від поселення виявлено одне поховання, за словами Л. М. Славина, того ж часу (1952, с. 10—12). Тому можна допустити існування синхронного поселенню могильника. Крім того, у 1952 р. у с. Афанасівка було досліджено курган доби бронзи, що потрапляв на трасу каналу.

Розкопки кургану біля с. *Кринична Балка*, розміщеного на трасі каналу, дали шість поховань під кам'яними закладами, здійснених за різним обрядом. Автор досліджень атрибував їх як «доскіфські» та виділив серед них хронологічно раніші та пізніші (Синицын 1962, с. 41—42).

У с. *Павлівка* у 1951 р. було проведено розвідувальні роботи на поселенні, відкритому ще А. В. Добровольським. У 1950 р. ділянку поселення зорали потужним трактором, внаслідок чого майже весь культурний шар його було порушено. Було закладено шурфи, які показали, що на більшій частині пам'ятки культурний шар повністю втрачений, лише в окремих місцях залишилась дуже незначна його нижня частина. За характером виявленого матеріалу поселення було визначено як двошарове: доби бронзи; скіфського часу. Цей факт підтверджує і зібраний тут підйомний матеріал.

У 1951 р. між селами *Кисляківка* і *Святоїрощке* на березі Бузького лиману виявлено і досліджено поселення скіфського часу. Основна частина поселення була знищена водами лиману, збереглася невелика частина розміром 2,5 га. Було закладено кілька розкопів і шурфів, які фіксували рештки кам'яних споруд (Славин 1951а, с. 19). Виявлено рештки кам'яних споруд із глинобитною підлогою, печі із глиняним подом. У більш ранньому шарі виявлено комплекс із восьми зернових ям. Отриманий на поселенні речовий матеріал (Кисляківська археологічна колекція) надійшов до Херсонського музею, загалом це — 265 од. зберігання (Костенко 2018, с. 19). За 200 м від поселення виявлено поховання з посудом (під час оранки), поруч зафіксовано кілька невеликих курганів, які могли бути могильником поселення.

У 1951 р. досліджувалося поселення пізньоскіфського часу (III—II ст. до н. е.; Славин 1951а, с. 22) у с. *Широка Балка* на лівому березі Бузького лиману. Площа поселення, що збереглася на початок досліджень, становила 4 га. У давнину поселення мало великі розміри, проте берегова його частина підмита водами лиману. Розвідкою встановлено потужність культурного шару до 2,10 м. Дослідження поселення було здійснено за допомогою невеликих розвідувальних шурфів. Оборонних споруд не виявлено. Будівельні залишки поселення збереглися дуже погано внаслідок антропогенного чинника. Встановлено, що споруди були кам'яними, найімовірніше, перекриті черепицею, підлога глинобитна (Славин 1951а, с. 23). Поруч із поселенням фіксувався курганний могильник із 10 насипів. За 200—250 м від описаного, біля Нижньо-Сіверсового маяка розвідка зафіксувала ще одне скіфське поселення.

Іншим пунктом, де фіксувався матеріал скіфського часу, є Афанасівське поселення, на якому у незначній кількості було виявлено керамічний матеріал (фрагменти з наліпним валиком) ранньоскіфського часу (кінець VII — VI ст. до н. е.; Славин 1951а, с. 30).

Протягом 1951—1952 рр. біля с. *Афанасівка* досліджувалося поселення черняхівської культури. Необхідність його розкопок диктувалась будівництвом великої насосної станції, з якої починалося гирло Верхньоінгулецького каналу. Л. М. Славін датував його I—IV ст. та вважав найбільш цікавим у Снігурівському регіоні (Славин 1951а, с. 25). Поселення займало досить велику територію, оборонних споруд виявлено не було. У 1951 р. закладено розвідувальні розкопи і шурфи, які виявили культурний шар потужністю до 1,2 м. У 1952 р. було відкрито залишки кам'яного будинка з двориком і чотирма приміщеннями. Підлога земляна і мощена камінням, широко застосовувалась глина. Основна маса кружальної сіроглиняної кераміки належала до черняхівської культури. Цього року на поселенні було виявлено дві бронзові фібули з підв'язною ніжкою (Славин 1951а, с. 29). У наступному польовому сезоні на поселенні також було зроблено цікаві відкриття. Одне із розкопаних приміщень містило поруч кам'яні огорожі для зберігання збіжжя, де було зібрано до 10 кг різного зерна (пшениці, ячменю, жита, проса; Славин 1952е, с. 4). В одному із шурфів виявлено зерна сояшника, кавуна, дині (Там само, с. 9). Шурфуванням вдалося встановити межі поселення, стратиграфію його культурних шарів, характер забудови окремих частин поселення тощо.

Поселення *Снігурівка (Отбїдо-Василівка, паром)*, яке розміщувалося в зоні майбутнього парку культури і відпочинку на грейдерній дорозі і біля переправи. Поселенню загрожувало руйнування, що і зумовило його польові дослідження. Досліджувалося у 1951 р. цілою низкою

невеликих розвідувальних розкопів та шурфів, щоб дослідити загальний характер культурного шару. Розміри його близько 3 га, було густо забудоване кам'яними наземними житловими та господарськими спорудами. Культурний шар неглибокий — до 0,8 м. Одношарова пам'ятка III—IV ст. (Славин 1951а, с. 31). На поселенні було виявлено водостік, що відводив воду від приміщення, що демонструє рівень благоустрою поселення. Сіроглиняний кружальний посуд переважає серед керамічних знахідок; фрагмент залізної коси (перша тут знахідка), кістяний гребінь.

Протягом 1951—1952 рр. дослідження було проведено на поселенні черняхівської культури у с. *Новокондакове*. Поселення потребувало рятівних розкопок, адже розміщувалося на людній дорозі біля кам'яних кар'єрів. Л. М. Славін відзначав його цінність та важливість для науки. Дослідник датував пам'ятку I—IV ст. Площа становила приблизно 5 га. Огляд показав, що поселення мало прямолінійне планування (Славин 1951а, с. 36). Відкрито залишки кількох кам'яних споруд. Насиченість поселення знахідками порівняно невелика.

Стаціонарні дослідження на трасі Нижньоінгулецького каналу було розпочато тільки восени 1952 р. Через брак фінансування експедиція обмежилася незначними розвідувальними роботами на найбільш цікавих пам'ятках траси Дар'ївка—Святотроїцьке. Так, у 1952 р. досліджувалося поселення III—IV ст. біля с. *Дар'ївка* (за 4 км на північ від села), де відбувалось будівництво головної частини траси каналу. Поселення було дуже поруйноване, за поширенням підйомного матеріалу можна встановити його площу: 200 × 100 м (Славин 1952е, с. 13). Закладені шурфи дозволили встановити характер його культурних залишків та стратиграфію шарів. Було досліджено кам'яне житло з піччю, а поруч із стіною — кам'яну загорожу, вочевидь, для зберігання збіжжя, подібні виявляли на інших поселеннях цього часу у регіоні.

Нескладно помітити зі сказаного вище, що для пам'яток р. Інгулець характерною особливістю була наявність великої кількості будівельного каміння. Л. М. Славін писав про це так: «...звертає на себе увагу одна з особливостей — картина суцільного розвалу, яка відкривалася археологам після зняття верхнього шару ґрунту. Завал каміння лежав зазвичай майже суцільною масою так, що одразу важко було сказати, що саме збереглося *in situ*. Доводилося обережно видаляти один камінь за іншим, уважно стежачи за картиною, що відкривалася із двох ракурсів. Вивчення таких кам'яних завалів дозволяло переважно встановити, що вони є стінами споруд, які завалились одночасно» (Славин 1951а, с. 34). Крім того, розбирати каміння археологам доводилося і на поховальних пам'ятках: могильники і кургани

містили численні кам'яні заклади, кромлехи тощо. Така особливість пам'яток регіону дуже ускладнювала роботу. Про звичайні польові будні археологів експедиції можна трохи дізнатися зі щоденників. Зокрема, В. І. Таганова та Н. А. Кравченко, які проводили розвідувальні розкопки у с. Старе Кондакове, згадували: «... На роботу прийшов один робітник. Працював до обідньої перерви, а після обіду не прийшов. Працювали до обіду на розчищенні завалів розкопу 2...». Наступного дня «... на роботу з'явився один робітник. Говорили із головою сільради, обіцяв прислати і не прислав...». Коли у той день з'явився ще один працівник, то розбирали завал каміння споруди. Наступні дні справа у двох археологинь пішла трохи швидше, коли на розкопі працювало вже п'ятеро робітників. Проте каміння було не єдиною складністю: «Чорнозем дуже твердий, ніби утрамбований. З лопати спадає великими твердими грудками, доводиться розбивати лопатою. Коли б'ють лопатою, то земля дзвенить і лопата відскакує» (Таганова, Кравченко 1951).

Культурна атрибуція пам'яток. За два польові сезони експедиція відкрила поховальні та поселенські пам'ятки різних історичних періодів. Проте опрацювання отриманого матеріалу ускладнювалось відсутністю його публікації. Введеними до наукового обігу були тільки поселення черняхівської культури. Пам'ятки попередніх періодів зафіксовані лише в архівних матеріалах, а тому у подальшому не були належно атрибутовані. Зокрема, пам'ятки доби бронзи не були залучені археологами до своїх інтерпретацій, як це, наприклад, відбулося з матеріалом молочанських курганів 1950-х рр. (Молочанська експедиція, кер. О. І. Тереножкін). Тож підрахунок відкритих експедицією пам'яток наразі неможливий. Проте певною мірою нам вдалося розділити отриманий експедицією матеріал за історичними періодами та за сучасним культурним атрибуванням. Така робота важлива, насамперед, в історіографічному контексті, адже показує, як відбувалось наповнення археологічної карти регіону Буго-Інгулецьке межиріччя (табл. 2).

Таблиця 2. Хронологія та кількість відкритих експедицією пам'яток

Table 2. Chronology and number of monuments discovered by the expedition

Пам'ятка	Хронологія	Поселення	Поховання
Бронза			
Мечетна балка, п.	Пізня бронза?	1	—
Мечетна балка, м.	Пізня бронза?	—	3
Мечетна балка, літвінка-стібище	Інгульська КК	1	—
Снігурівка (лікарня), літвінка-стібище, п.	Інгульська КК, сабатинівська к-ра	1	—
Снігурівка (лікарня), к. м.	Ямна, ранньокатакомбна к-ри; інгульська КК, білозерська к-ра	—	к. 1, 22 пох.; к. 2, 13 пох.
Старе Кондакове, п.	Пізня бронза	1	—
Старе Кондакове, к. м.	Доба бронзи	—	1
Павлівка I, п.	Сабатинівська к-ра	1	—
Афанасівка, к. м.	—	—	5
Афанасівка, п.	Сабатинівська к-ра	1	—
Кринична балка, к. м.	Доба бронзи	—	6
Усього		6	—
Скіфський час			
Мечетна балка, м.	—	—	1
Павлівка II, п.	—	1	—
Кисляківка і Святотроїцьке, п.	к. IV — к. III ст. до н. е.	1	—
Широка Балка, п.	Пізньюскіфське	1	—
Усього		3	—
Черняхівська культура			
Мечетна балка, м.	—	—	1
Старе Кондакове, п.	—	1	—
Афанасівка, п.	—	1	—
Афанасівка, к. м.	—	—	1
Нове Кондакове, п.	—	1	—
Снігурівка (лікарня), п.	—	1	—
Дар'ївка, п.	—	1	—
Усього		5	2+

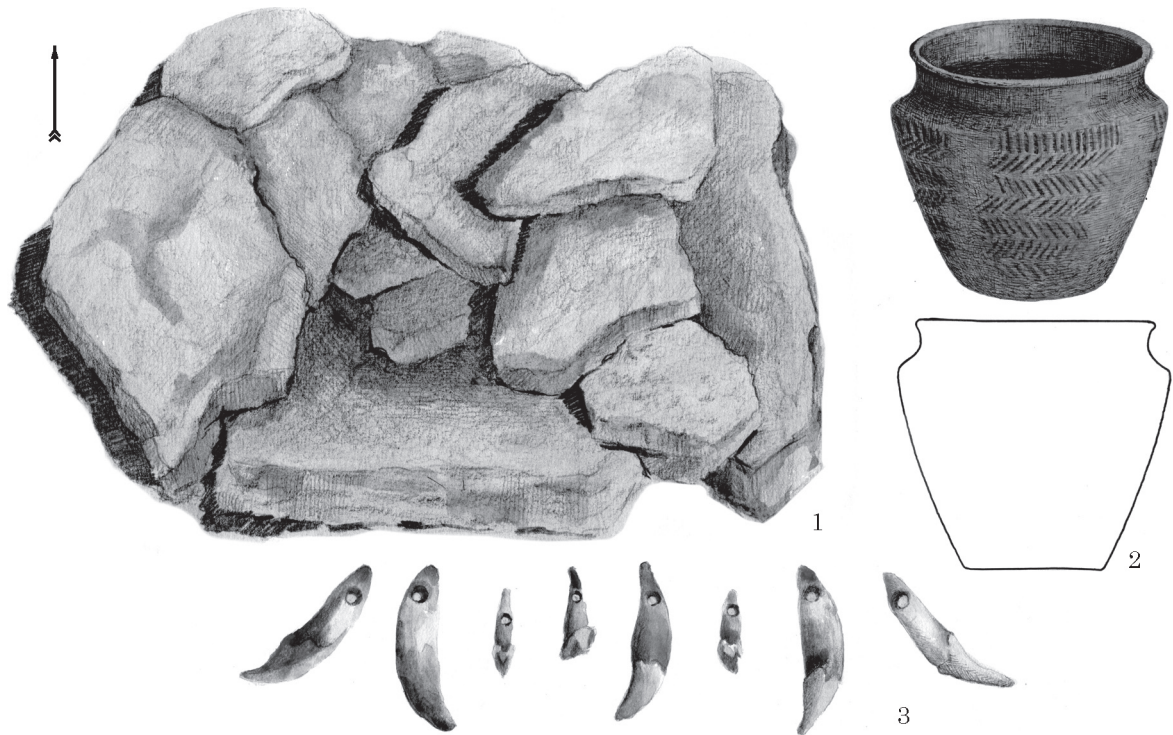


Рис. 2. Ранньокатакомбна культура, Снігурівка, к. 2, п. 8: 1 — кам'яний заклад над похованням; 2 — горщик; 3 — кістяне намисто

Fig. 2. Early Catacomb culture, Snigurivka, mound 2, burial 8: 1 — stone structure above the burial; 2 — pot; 3 — bone necklace

Протягом двох польових сезонів було здійснено розкопки кількох інгулецьких курганів. Серед найбільш ранніх пам'яток можна виділити поховання *ямної КІС*. Як правило, це поховання, зроблені під кам'яним перекриттям або без, кістяк скорчено на спині або на боці, пофарбований вохрою, орієнтація кістяка нестійка, інвентар незначний. Культурна атрибуція ямним похованням у звітах експедиції відсутня. Можемо констатувати, що ямних поховань, здійснених за класичним обрядом на спині фіксується небагато (приміром, Снігурівка, к. 1, п. 3, 9; к. 2, п. 4 та ін.), проте для цієї території характерна значна кількість пізньоямних поховань (Попова 1955, с. 18), обряд яких вже мав більшу варіативність. Доречним буде додати висновок окремих дослідників стосовно ямних поховань на р. Інгул, який вони зробили на матеріалі розкопок Інгульської (Миколаївської) експедиції. Так, за їх словами, весь комплекс знахідок ямної культури Поінгулля (а це сусідня територія) можна зарахувати до її пізнього етапу і датувати останньою чвертю III — початком II тис. до н. е. (Шапошникова, Бочкарев, Шарафутдинова 1977, с. 27).

Деяко більше у матеріалі експедиції представлено *катакомбна КІС*. Як зазначають дослідники (Шапошникова, Бочкарев, Шарафутдинова 1977, с. 29), ще порівняно недавно дані про катакомбну культуру у степовому Правобережжі були дуже незначними. Певне уявлення про неї давав матеріал, отриманий Снігурівсь-

ко-Інгулецькою експедицією. Зокрема, у с. Снігурівка (лікарня) проводились розкопки к. 1, який, за словами Л. М. Славина, за інвентарем, обрядом і загалом облаштуванням могил можна датувати катакомбним часом (Славин 1951а, с. 10). Культурну атрибуцію деяким похованням надала О. Г. Шапошникова: Снігурівка, к. 1, п. 7, 9 (1968, с. 88). Примітно, що археологи експедиції жодного разу не зафіксували такої поховальної споруди, як катакомба. Згадана дослідниця, до речі, виділяє у Степовому Придніпров'ї два типи поховальних споруд: у ямах і у катакомбах. Причому перший тип, за її словами, найбільш численний (Там само, с. 86).

За інвентарем вдалося виділити деякі поховання *ранньокатакомбної культури* (Снігурівка, к. 1, п. 6, 7; к. 2, п. 7, 8). Поховання були здійснені під кам'яним закладом або без нього, характеризувалися позою небіжчиків скорчено на боці (сторона нестала), орієнтація голови нестала, серед інвентарю кістяне намисто, яке і стало хронологічним індикатором (усне повідомлення проф. В. В. Отроценка). У похованнях намисто, як правило, лежало біля дитячих кістяків, складалося із нарізних трубочок та іклів тварин з просвердленими отворами. У к. 2, п. 8 було виявлено перевернутий горщик, під яким збереглися рештки трав'яної підстилки, та маленький фрагмент пластинчастого мідного виробу (рис. 2). Про деякі катакомбні поховання з кістяним намистом, дослі-



Рис. 3. Ранньокатакомбна культура, Снігурівка, к. 1, п. 7: 1, 2 — горщики; 3, 4 — кістяні вироби

Fig. 3. Early Catacomb culture, Snigurivka, mound 1, burial 7: 1, 2 — pots; 3, 4 — bone artifacts

джені А. П. Манцевич у Снігурівці, к. 1, пише Т. Б. Попова (1955, с. 17). Вона, зокрема, вказує на ще один хронологічний індикатор ранньокатакомбних поховань — для к. 1, п. 7 це також горщики «з плоским дном, відігнутим вінчиком, жолобчатим загладженням поверхні дрібним зубчастим штампом, під вінчиками невеликі виступи замість ручок» (рис. 3; Попова 1955, с. 18).

Відкрита у кінці 1960-х рр. інгульська катакомбна культура (ІКК) досить яскраво представлена у матеріалі експедиції. Так, у Снігурівка, к. 2, п. 9 було виявлено напівсферичну чашу із виступами-ручками. О. Г. Шапошникова зазначала, що вперше цей тип посуду ІКК став відомим саме завдяки розкопкам Снігурівсько-Інгулецької експедиції (рис. 4; Шапошникова 1968, с. 87). Парне п. 9 (чоловік і жінка) було з'єднане із дитячим п. 10. В останньому було виявлено два горщики та кремінь із ріжучим краєм. Дослідник вважає цей комплекс поховань сімейним (Славин 1952е). Подальші дослідження у Буго-Інгулецькому межиріччі поховань ІКК показали, що напівсферичні чаші та амфори¹⁶ досить розповсюджені у цій частині ареалу культури.

16. До слова, одночасно із інгульською чашею чудовий зразок інгульської амфори було виявлено у 1950-х рр. у Троїцьке 4/7 (дослідження новобудовної Молочанської експедиції, кер. О. І. Тереножкін).

На сьогодні у Дніпровському Правобережжі відома понад сотня поселенських структур ІКК, проте більшість з них не досліджувалася стаціонарно. Дослідник цього типу пам'яток В. І. Нікітін, зокрема, атрибутував пункти з інгульським матеріалом у Снігурівці та Мечетній балці як літівки-стійбища (Нікітін 2022, с. 9). Ці пам'ятки разом з інгульським поселенням Матвіївка I, на думку дослідника, дозволять всебічно вивчати культуру, уявлення про яку формувалося передовсім на поховальних пам'ятках. Цікаве зауваження дослідника про те, що часто низка поселень та літівок-стійбищ ІКК співпадає з місцями поселень доби пізньої бронзи, античного часу чи черняхівської культури, що ускладнює їх виявлення. Крім того, дослідники 1950-х рр. ще не мали критеріїв для виділення інгульської кераміки, тому до-



Рис. 4. Інгульська катакомбна культура, Снігурівка, к. 2, п. 9, чаша

Fig. 4. Ingulskaya catacomb culture, Snigurivka, mound 2, burial 9, bowl

лучали її до керамічного комплексу доби пізньої бронзи (Нікітін 2022, с. 9).

Протягом 1951 р. у цілій низці пунктів на Інгульці було відкрито поселення доби бронзи, деякі з них Л. М. Славін визначив як катакомбні: «[на Інгульці] живуть скотарсько-землеробські племена, що вели осілий спосіб життя. Про це свідчать поселення у Мечетній балки, Снігурівської лікарні і цілої низки пам'яток, відкритих розвідкою. Говорить про порівняно високий рівень розвитку цих племен, спираючись на облаштування виявлених поселень, що містили кам'яну наземну чи злегка заглиблену в землю забудову: житла з печами чи вогнищами, що були складені з каміння і глини, мощеною камінням підлогою. Відкриті рештки жител не дозволяли відтворити їх плану, проте, найімовірніше, вони були невеликими і складалися з одного-двох приміщень. Таким чином, техніка кам'яного будівництва має на Інгульці досить давню традицію. Знахідки тут дозволяють говорити про розвинуте гончарство, ткацтво, обробку кістки тощо» (Славін 1951а, с. 43). Проте матеріал з цих поселень не був опублікований, а відповідно не був залучений до наукових розробок катакомбної культури. Про ці поселення не згадує О. Г. Шапошникова (1968), чия робота була присвячена саме цій тематиці і на матеріалі новобудовних експедицій 1950-х рр.

На сьогодні на Інгульці відома понад сотня стоянок та поселень доби пізньої бронзи (Гребенников 2024, с. 127). Досліджені вони були і нашою експедицією, проте до наукового обігу введені не були. Л. М. Славін, атрибутуючи їх, вказував лише добу пізньої бронзи. Серед основних пам'яток сабатинівської культури, відкритих експедицією: поселення у с. Снігурівка (Отбідю-Василівка), досліджене А. В. Добровольським (Шарафутдінова 1968, с. 17); у селах Афанасівка і Павлівка (Березанская и др. 1986, рис. 24). Водночас на початку 1950-х рр. поселення сабатинівської культури були досліджені на Дніпрі у зоні будівництва Каховського водосховища у пунктах: Зміївка, Берислав, Ушкалка, Бабіне (Шарафутдінова 1968, с. 18).

Серед підкурғанних поховань Снігурівки дослідники фіксують поховання білозерської культури (Березанская и др. 1986, с. 120, рис. 34). До слова, у вказаному джерелі у Буго-Інгулецькому межиріччі зареєстровано лише два пункти виявлення білозерських поховань (Снігурівка, Білозерка), що додає важливості отриманому експедицією матеріалу. Певне уявлення про обряд поховання білозерців на Інгульці дають матеріали зі Снігурівки, к. 2, п. 4 (рис. 5). Крім того, під кам'яним закладом було виявлено горщик білозерського типу (горщик 4; усне повідомлення проф. В. В. Отроценка) без поховання (рис. 6). Загалом таких випадків, коли виявляли тільки горщик під кам'яним закладом без поховання, у тому кур-

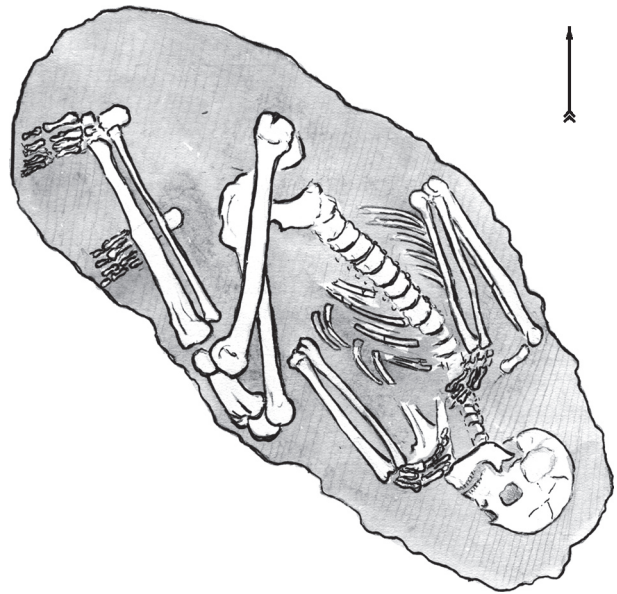


Рис. 5. Білозерська культура, Снігурівка, к. 2, п. 4

Fig. 5. Bilozerska culture, Snigurivka, mound 2, burial 4



Рис. 6. Білозерська культура, Снігурівка, к. 2

Fig. 6. Bilozerska culture, Snigurivka, mound 2

гані було зафіксовано два (горщик 6, можливо, також білозерський).

Пам'ятки скіфського часу представлені у матеріалі експедиції знахідками з поселень: двох на Бузі (Кисляківка, Широка Балка) та двох на Інгульці (Павлівка, Афанасівка). На початок 1950-х рр. поселень скіфського часу на Інгульці виявлено не було (Славін 1951а, с. 44). Дослідженнями на поселенні у Павлівці вдалося вста-

новити час його існування: кінець V — кінець III ст. до н. е. В розкопах і шурфах було простежено два культурні шари (перший: кінець V—IV ст. до н. е, другий: кінець IV — кінець III ст. до н. е.; Славин 1951a, с. 19). У с. Афанасівка було виявлено фрагменти кераміки ранньоскіфського часу (кінець VII — VI ст. до н. е.; Славин 1951a, с. 30).

Фахівець доби раннього заліза Ю. В. Болтрик, який досліджує давні шляхи сполучень, зробив цікаві спостереження стосовно місць давніх переправ. Так, за часів античності (і, найімовірніше, раніше також) у місцях переправ завжди існувала «поселенська пара». Для Ольвії такою парою було Кисляківське поселення, що розміщувалося на протилежному боці Бузького лиману (Болтрик 2000, с. 126).

На початок 1950-х рр. вже було відомо понад 20 поселень *черняхівської культури* на ділянці від с. Снігурівка до гирла р. Інгулець. Як правило, вони були відкритого типу, незахищені валами, ровами тощо. На поселеннях у Новокогдаковому та Снігурівському було зафіксовано такі елементи благоустрою, як водостік та кам'яні замости. Поселення забудовані кам'яними жителями і господарськими спорудами. Дослідження засвідчили досить розвинуту будівельну справу. Переважна більшість виявлених на поселенні знахідок свідчили про те, що землеробство було головним заняттям населення. Отриманий Снігурівсько-Інгулецькою експедицією матеріал черняхівських поселень було введено до науково обігу (Славин 1954; 1955) і він активно залучався у розробці черняхівської проблематики. Л. М. Славин датував поселення I—IV ст. (1954, с. 58—59). Не заглиблюючись у проблематику зазначимо, що відкриті експедицією поселення, зважаючи на їх відмінності від лісостепових пам'яток культури, були зараховані до причорноморської групи, для якої якраз і було характерне розвинуте кам'яне домобудівництво (Магомедов 1987, с. 94).

Отже, за час робіт експедиція відкрила кілька десятків пам'яток переважно доби бронзи (від ранньої до фінальної) та черняхівської культури, кількісно менше було відкрито пам'яток скіфського часу.

Популяризаторська діяльність експедиції. Ця частина діяльності Снігурівсько-Інгулецької експедиції також заслуговує на нашу увагу. Насамперед зазначимо, що цей різновид діяльності був обов'язковим для усіх новобудовних експедицій 1950-х рр. Ба більше, просвітницьку роботу проводили археологи наступних поколінь. Робота з популяризації охорони пам'яток була необхідною, у зв'язку з дуже значними руйнуваннями, що їх фіксувала розвідка, саме через антропогенний чинник. Звісно свої сліди залишила II Світова війна, проте найбільшої шкоди було завдано саме господарською діяльністю місцевих жителів, причому цей процес брав свій початок від часу за-

селення цих теренів і тривав століттями (докл. див.: Фабрициус 1951). Таку ж ситуацію фіксував М. Я. Рудинський на Кам'яній Могили (Тарасенко 2017), те саме спостерігали дослідники у зоні спорудження Каховського водосховища (Тарасенко 2024).

У 1948 р. значно змінюється пам'яткоохоронне законодавство в СРСР. Того року Урядом СРСР було прийнято «Положення про охорону пам'яток історії і культури», згідно з яким жодна археологічна пам'ятка не може бути зруйнована без попереднього її вивчення. Значним кроком вперед було рішення зобов'язати будівельні організації фінансувати охоронні розкопки, що позитивно вплинуло на археологію, і, зокрема, дало поштовх до активного подальшого розвитку новобудовної археології. Крім того, у новому законі прописувалися основні засади пам'яткоохоронної справи, а просвітницька діяльність («наукова пропаганда») серед населення була обов'язковою. Положення регулювало питання охорони пам'яток у часи післявоєнної відбудови країни. Так, у 1950 р. завершувалася чергова п'ятирічка, основним завданням якої була «*відбудова зруйнованого війною народного господарства*», а будівництва нових підприємств не велося (крім новостворених західних областей України). Наступна п'ятирічка (1951—1956 рр.) мала у своїх планах будівництво гідроелектростанцій у різних регіонах СРСР. Вочевидь, до цих запланованих заходів і було приурочено прийняття Положення про охорону пам'яток.

Таким чином, протягом обох польових сезонів співробітники Снігурівсько-Інгулецької експедиції проводили екскурсії. Є дані, що тільки за 1951 р. місця роботи експедиції (Снігурівку, Афанасівку, Отбідю-Василівку, Старо- та Новокогдакове) за приблизними підрахунками відвідало близько 1500 екскурсантів (Отчет... 1951, арк. 6). Подана цифра, разом із кількістю відвідувачів Ольвійського заповідника, свідчить про те, що населення регіону вже було зайняте не тільки на відновленні інфраструктури, зруйнованої війною, а вже мало змогу відвідувати просвітницькі заходи (Черкаська 2017, с. 91—92). У першу чергу заповідник з екскурсіями відвідували групи школярів та студентів. Також серед екскурсантів були і робітники заводів та фабрик, селяни, військові і, звичайно, представники інтелігенції. Здебільшого на екскурсії приїжджали місцеві жителі, екскурсанти з Миколаївської, Херсонської, Одеської областей. Крім того, експедиція зобов'язана була організовувати і здійснювати археологічний нагляд на місцях проведення земляних робіт. Проводити масову роботу із захисту пам'яток серед робітників.

Така діяльність, вочевидь, мала дуже потужний об'єднувальний ефект для населення завдяки причетності до спільної історії, давнього минулого, спільних предків, особливо після

пережитої страшною війні. Тому такий фактор впливу на маси не міг бути проігнорований, а активно заохочувався. Звідси виникає розуміння того, чому радянська влада, яка часто не гребувала варварськими методами щодо археології чи етнології, етнографії — наук, які донедавна вважалися «буржуазними», вирішила опікуватися пам'ятками історії на державному рівні.

Висновки. Археологічні дослідження на новобудовах мають свою специфіку. Насамперед це завжди дослідження рятівні, які мають чітко визначені часові межі для їх проведення. Крім того, і це найважливіше — широке будівництво диктує необхідність повного археологічного вивчення території, тобто експедиції завжди мають бути комплексними, мати у своєму складі фахівців різних історичних періодів. Снігурівсько-Інгулецькою експедицією було здійснено суцільну розвідку регіону Середній та Нижній Інгuleць та трас магістральних каналів у Буго-Інгулецькому межиріччі, а також рятівні розкопки на пам'ятках, що підлягали знищенню. У результаті цих робіт було отримано матеріал, що дає можливість відтворити історичні долі населення регіону за період у дві з половиною тисячі років — від II тис. до н. е. до середини I тис. н. е.

До найбільш ранніх пам'яток регіону, досліджених експедицією, належать поховання ямної культури. Хоч їх не було виділено і залучено до пізніших інтерпретацій, вони важливі для відтворення картини археологічного вивчення цього регіону за доби ранньої бронзи. За доби середньої бронзи ці терени заселяло населення ранньокатакомбної культури. Згодом племена інгульської катакомбної культури залишили в регіоні місця літування та підкурганні поховання. За доби пізньої бронзи береги р. Інгuleць населяли племена сабатинівської культури, що залишили поселення із кам'яним будівництвом та поховання. Доба фінальної бронзи у матеріалі експедиції представлена похованнями, хоча білозерське репринське поселення відоме у Нижньому Інгuleці ще з кінця XIX ст.

Найбільш важливим результатом досліджень експедиції, на думку Л. М. Славина, були дослідження поселень черняхівської культури. Експедиція встановила, що у першій ст. н. е. район Нижнього та Середнього Інгuleця був густо заселений. Дві спеціальні праці було присвячено Л. М. Славиним проблемам етнокультурної та хронологічної інтерпретації пам'яток перших століть н. е., які досліджувалися на Середньому та Нижньому Інгuleці. Вони були пов'язані дослідником із черняхівською культурою.

Дослідження на новобудовах дали потужний поштовх для початку дискусії стосовно інтерпретації черняхівських пам'яток. Довгий час їх розглядали у системі пам'яток лісостепу, однак, у 1950-х рр. ця думка була поставлена під сумнів завдяки відкриттю у степу Півдня України поселень.

Важливо, що отриманий експедицією матеріал походив із різних за типом пам'яток (поселенських і поховальних). Проте змушені констатувати, що цей матеріал було опубліковано лише частково. Основна його колекція зберігається у Наукових фондах ІА НАН України.

Снігурівсько-Інгулецька експедиція продовжила у регіоні дослідження археологів довоєнного часу. Ба більше, дослідження попереднього періоду були поодинокими, у 1950-х рр. було розпочато систематичне археологічне вивчення регіону Буго-Інгулецьке межиріччя. Отриманий матеріал дозволяв робити припущення, висувати гіпотези, що були враховані дослідниками наступних поколінь, які працювали у регіоні. Тим самим простежується певна спадковість поколінь, що для становлення науки має важливе значення.

Щиро вдячна проф. В. В. Отроценку за допомогу в атрибуції пам'яток доби бронзи.

ЛІТЕРАТУРА

- Березанская, С. С., Отроченко, В. В., Череди́ченко Н. Н., Шарафутдинова, И. Н. 1986. *Культуры эпохи бронзы на территории Украины*. Киев: Наукова думка.
- Болтрик, Ю. В. 2000. Основной торговый путь Ольвии в Днепровское лесостепное Правобережье. *Российская археология*, 1, с. 121-130.
- Бузько, О. В. 2015. Про подолання марризму в археології на початку 50-х років XX ст. *Магістеріум. Археологічні студії*, 62, с. 10-16.
- Буйських, С. Б. 1997. Л. М. Славін і дослідження хори Ольвійської держави. *Археологія*, 4, с. 15-23.
- Габ, В. І., Супруненко, О. Б., 1991. *Археолог Олександр Тахтай*. Полтава: ПКМ.
- Гребенников, В. 2024. Дослідження поселень пізньої бронзи на Висуні та Нижньому Інгuleці. В: *Українознавчий вимір у сучасній науці: гуманітарний аспект: матеріали VII всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Миколаїв, 25 квітня 2024 р.)*. Миколаїв: МНАУ, с. 127-129.
- Гребенников, В. Б., Горбенко, К. В. 2010. *Поселения и грунтовые могильники эпохи бронзы на территории Николаевской области*. *Археологическая карта*. Николаев: ННУ имени В. А. Сухолинского.
- Добровольский, А. В. 1925. Древние земледельческие поселения по берегам Ингульца. *Вісник Одеської комісії краєзнавства*, 2—3, с. 167-175.
- Добровольський, А. В. 1950. Землеробське поселення перших століть нашої ери на р. Інгuleць. *Археологія*, III, с. 167-178.
- Єсипенко, А. Л. 1956. Археологічні розвідки Одеського музею у 1950—51 рр. *Археологічні пам'ятки УРСР*, 6, с. 203-204.
- Костенко, А. 2018. Ізраїль Давидович Ратнер та його внесок у дослідження античних пам'яток Південної України. В: *Матеріали II Міжнародної археологічної конференції «Ольвійський форум» пам'яті В. В. Кравівіної (до 150-річчя дослідження Ольвії)*. Миколаїв, с. 17-20.
- Крисін, Г. І. 1929. Археологічні досліді берегів нижньої течії р. Інгuleця (Коротке звідомлення). *Літопис музею*. 1927—28, 9, с. 10-21.
- Крыжицкий, С. Д., Буйских, С. Б., Отрешко, В. М. 1990. *Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта)*. Киев: Наукова думка.

Магомедов, Б. В. 1987. *Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья*. Киев: Наукова думка.

Магомедов, Б. 2001. *Черняховская культура. Проблема этноса*. Люблин: UMC-S.

Никитин, В. И. 2022. *Матвеевское поселение Ингульской катакомбной культуры на Южном Буге*. Миколаїв: І. Гудим.

Отчет... 1951. *Отчет о выполненной в 1951 г. работе по научной пропаганде*. НА ІА НАН України, ф. 17, № 145.

Отчет... 1952. *Отчет об археологической практике проведенной кафедрой археологии летом 1952 г.* НА ІА НАН України, ф. 17, № 9.

План... 1951. *План Верхне- и Нижне-Ингулецкого каналов*. НА ІА НАН України, ф. 17, № 22.

Попова, Т. Б. 1955. *Племена катакомбной культуры*. Труды ГИМ, 24. Москва: Госкультпросветиздат.

Предварительные... *Предварительные данные об археологических памятниках находящихся на территории строительства Каховской гидроэлектростанции и Южно-Украинского канала*. НА ІА НАН України, адм. арх., оп. 1, сп. 153.

Пятилетний... *Пятилетний план работы на 1951—1956 гг. Государственный Исторический Заповедник «Ольвия»*. НА ІА НАН України, ф. 17, № 142.

Секерская, Н. М. 2009. Возрождение традиции. *Материалы по археологии Северного Причерноморья*, 9, с. 5-8.

Синицын, М. С. 1962. Погребальные обряды племен Днестро-Бугского Причерноморья в скифо-сарматское время. *Материалы по археологии Северного Причерноморья*, 4, с. 33-60.

Славин, Л. М. 1951а. *Отчет Снигиревско-Ингулецкой экспедиции за 1951 год*. НА ІА НАН України, ф. 64, 1951/7.

Славин, Л. М. 1951б. *Отчет о работе Снегиревской экспедиции за 1951 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1951/150.

Славин, Л. М. 1952. *Раскопки поселений и могильников на Ингульце в 1952 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1952/9.

Славин, Л. М. 1954. Поселения первых веков нашей эры на Среднем и Нижнем Ингульце. По результатам археологических исследований Ингулецкой экспедиции 1951—1952 гг. *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*, 3, с. 49-59.

Славин Л. М. 1955. Раскопки поселений первых веков нашей эры на Ингульце. *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*, 4, с. 35-36.

Славин, Л. М. 1960. Основные этапы изучения Ольвии. *Записки Одесского археологического общества*, 1 (34), с. 47-59.

Таганова, В. И., Кравченко, А. А. 1951. *Дневник по разведкам и раскопкам*. НА ІА НАН України, ф. 64, 1951/7.

Тарасенко, І. Г. 2017. До історії рятівних досліджень на Кам'яній Могили у 1950-х рр. *Археологія*, 4, с. 130-144.

Тарасенко, І. Г. 2018. Новобудовні експедиції у зоні спорудження Каховського водосховища. *Археологія*, 3, с. 126-146.

Тарасенко, І. Г. 2023. До історії археологічного вивчення долини р. Молочна у 1950-ті рр. *Археологія і давня історія України*, 4 (49), с. 44-66.

Тарасенко, І. Г. 2024. Превентивна археологія як складова пам'яткоохоронної системи (за матеріалами новобудовних експедицій 1950-х рр.). *Археологія і давня історія України*, 4 (53), с. 236-245.

Черкаська, Д. В. 2017. *Наукова та педагогічна діяльність археолога Л. М. Славина*. Дисертація

канд. іст. наук. Київський університет імені Бориса Грінченка.

Шапошникова, О. Г. 1968. Про пам'ятки часу катакомбної культури в Степовому Придніпров'ї. *Археологія*, XXI, с. 79-94.

Шапошникова, О. Г., Бочкарев, В. С., Шарафутдинова, І. Н. 1977. О памятниках эпохи меди—ранней бронзы в бассейне р. Ингула. В: Шапошникова, О. Г. (ред.). *Древности Поингулья*. Киев: Наукова думка, с. 7-36.

Шовкопляс, І. Г. 1950. *Итоги и задачи археологических исследований на территории новостроевского Юга Украинской ССР. Тезисы*. НА ІА НАН України. Ф30, №73/1.

Фабрициус, І. В. 1951. *Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР*. Вып. II. НА ІА НАН України, Ф. 12, № 150.

Шарафутдинова, І. Н. 1968. К вопросу о сабатинской культуре. *Советская археология*, 3, с. 16-34.

REFERENCES

Berezanskaya, S. S., Otroshchenko, V. V., Cherednichenko, N. N., Sharafutdinova, I. N. 1986. *Kultury epokhy bronzy na terytorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka.

Boltrik, Yu. V. 2000. Osnovnoi torgovii put Olvii v Dneprovskoe lesostepnoe Pravoberezhie. *Rossiiskaya arkheologiya*, 1, s. 121-130.

Buzko, O. V. 2015. Pro podolannia marryzmu v arkheolohii na pochatku 50-kh rokiv XX st. *Mahisterium. Arkheolohichni studii*, 62, s. 10-16.

Buiskikh, S. B. 1997. L. M. Slavin i doslidzhennia khory Olviiskoi derzhavy. *Arkheolohiia*, 4, s. 15-23.

Hrab, V. I., Suprunenko, O. B., 1991. *Arkheoloh Oleksandr Takhtai*. Poltava: PKM.

Hrebennykov, V. 2024. Doslidzhennia poselen piznoi bronzy na Vysuni ta Nyzhnomu Inhultsi. In: *Ukrainoznavchyi vymir u suchasni nautsi: humanitarnyi aspekt: materialy VII vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Mykolaiv, 25 kvitnia 2024 r.)*. Mykolaiv: MNAU, s. 127-129.

Grebennikov, V. B., Gorbenko, K. V. 2010. *Poseleniya i gruntovie mogilniki epokhi bronzy na territorii Nikolaevskoi oblasti. Arkheologicheskaya karta*. Nikolaev: NNU imeni V. A. Sukhomlinskogo.

Dobrovolskii, A. V. 1925. Drevnie zemledelcheskie poseleniya po beregam Ingultsa. *Visnyk Odeskoi komisii kryeznavstva*, 2—3, s. 167-175.

Dobrovolskyi, A. V. 1950. Zemlerobske poselennia pershykh stolit nashoi ery na r. Inhulets. *Arkheolohiia*, III, s. 167-175.

Yesypenko, A. L. 1956. Arkheolohichni rozvidky Odeskoho muzeiu u 1950—51 rr. *Arkheolohichni pamiatky URSR*, 6, s. 203-204.

Kostenko, A. 2018. Izrail Davydovych Ratner ta yoho vnesok u doslidzhennia antychnykh pamiatok Pivdennoi Ukrainy. In: *Materialy II Mizhnarodnoi arkheolohichnoi konferentsii «Olviiskyi forum» pamiaty V. V. Krapivinoi (do 150-richchia doslidzhennia Olvii)*. Mykolaiv, s. 17-20.

Krysin, H. I. 1929. Arkheolohichni doslidy berehiv nyzhnoi techii r. Inhultsia (Korotke zvidomlennia). *Litopys muzeiu*. 1927—28, 9, s. 10-21.

Krizhitskii, S. D., Buiskikh, S. B., Otreshko, V. M. 1990. *Antichnie poseleniya Nizhnego Pobuzhya (arkheologicheskaya karta)*. Kyiv: Naukova dumka.

Magomedov, B. V. 1987. *Chernyakhovskaya kultura Severo-Zapadnogo Prichernomorya*. Kyiv: Naukova dumka.

Magomedov, B. 2001. *Chernyakhovskaya kultura. Problema etnosa*. Lyublin: UMC-S.

Nikitin, V. I. 2022. *Matveevskoe poselenie Ingulskoi katakombnoi kulturi na Yuzhnomo Buge*. Mykolaiv: I. Gudim.

Отчет... 1951. *Отчет о выполненной в 1951 г. работе по научной пропаганде*. НА ІА НАН України, ф. 17, № 145.

Отчет... 1952. *Отчет об археологической практике проведенной кафедрой археологии летом 1952 г.* НА ІА НАН України, ф. 17, № 9.

Plan... 1951. *Plan of the Upper and Lower Ingulets Canals*. NA IA NAN Ukrainy, f. 17, N 22.

Popova, T. B. 1955. *Plemena katakombnoi kultury*. Trudy GIM, 24. Moskva: Goskultprosvetizdat.

Predvaritelnie dannie ob arkhologicheskikh pamyatnikakh nakhodyashchikhsya na territorii stroitelstva Kakhovskoi gidroelektrostantsii i Yuzhno-Ukrainskogo kanala. NA IA NAN Ukrainy, adm. arkh., op. 1, sp. 153.

Pyatiletnii... *Pyatiletnii plan raboti na 1951—1956 gg. Gosudarstvennoi Istoricheskii Zapovednik «Olviya»*. NA IA NAN Ukrainy, f. 17, N 142.

Sekerskaya, N. M. 2009. *Vozrozhdenie traditsii. Materiali po arkhologii Severnogo Prichernomorya*, 9, s. 5-8.

Sinitin, M. S. 1962. *Pogrebalniye obryady plemen Dnestro-Bugskogo Prichernomorya v skifo-sarmatskoe vremya. Materiali po arkhologii Severnogo Prichernomorya*, 4, s. 33-60.

Slavin, L. M. 1951a. *Otchet Snigirevsko-Inguletskoi ekspeditsii za 1951 god*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1951/7.

Slavin, L. M. 1951b. *Otchet o rabote Snigirevskoi ekspeditsii za 1951 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1951/150.

Slavin, L. M. 1952. *Raskopki poselenii i mogilnikov na Ingultse v 1952 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1952/9.

Slavin, L. M. 1954. *Poseleniya pervikh vekov nashei eri na Srednem i Nizhnem Ingultse. Po rezul'tatam arkhologicheskikh issledovaniy Inguletskoi ekspeditsii 1951—1952 gg. Kratkie soobshcheniya Instituta arkhologii AN USSR*, 3, s. 49-59.

Slavin L. M. 1955. *Raskopki poselenii pervikh vekov nashei eri na Ingultse. Kratkie soobshcheniya Instituta arkhologii AN USSR*, 4, s. 35-36.

Slavin, L. M. 1960. *Osnovnye etapi izucheniya Olvii. Zapiski Odesskogo arkhologicheskogo obshchestva*, 1 (34), s. 47-59.

Taganova, V. I., Kravchenko, A. A. 1951. *Dnevnik po razvedkam i raskopkam*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1951/7.

Tarasenko, I. H. 2017. *Do istorii riativnykh doslidzhen na Kamianii Mohyli u 1950-kh rr. Arkheolohiia*, 4, s. 130-144.

Tarasenko, I. H. 2018. *Novobudovni ekspeditsii u zoni sporudzhennia Kakhovskoho vodoshkovyshcha. Arkheolohiia*, 3, s. 126-146.

Tarasenko, I. H. 2023. *Do istorii arkhelohichnoho vyvchennia dolyny r. Molochna u 1950-ti rr. Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 4 (49), s. 44-66.

Tarasenko, I. H. 2024. *Preventyvna arkhelohiia yak skladova pamiatkookhoronnoi systemy (za materialamy novobudovnykh ekspeditsii 1950-kh rr.). Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 4 (53), s. 236-245.

Cherkaska, D. V. 2017. *Naukova ta pedahohichna diialnist arkheloha L. M. Slavina. Dysertatsia kand. ist. nauk. Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka*.

Shaposhnykova, O. H. 1968. *Pro pamiatky chasu katakombnoi kultury v Stepovomu Prydniprovii. Arkheolohiia*, XXI, s. 79-94.

Shaposhnikova, O. G., Bochkarev, V. S., Sharafutdinova, I. N. 1977. *O pamyatnikakh epokhi medi—rannei bronzi v baseine r. Ingula*. V: Shaposhnikova, O. G. (red.). *Drevnosti Poingulya*. Kiev: Naukova dumka, s. 7-36.

Shovkoplyas, I. G. 1950. *Itogi i zadachi arkhologicheskikh issledovaniy na territorii novostroek yuga Ukrainskoi SSR. Tezisi*. NA IA NAN Ukrainy, f. 30, N 73/1.

Fabritsius, I. V. 1951. *Arkheologicheskaya karta Prichernomorya Ukrainskoi SSR. Vip. II*. NA IA NAN Ukrainy, f. 12, N 150.

Sharafutdinova, I. N. 1968. *K voprosu o sabatinovskoi kul'ture. Sovetskaya arkhelohiya*, 3, s. 16-34.

lets region and the main trunk routes of the Ingulets irrigation system in the area between the Bug and Ingulets rivers. It included extensive exploratory work and rescue excavations of the areas that were to be destroyed. The material, obtained due to this work, makes it possible to reconstruct the history of the population of the region during the period of two and a half thousand years — since the 2nd millennium BC to the mid-1st millennium AD.

Among the earliest sites in the region explored by the expedition are the burials of the Yamna Culture (3600—2300). Although they did not get the cultural attribution and were not included into later interpretations, they are important for reconstructing the archaeological map in this region during the Early Bronze Age. During the Middle Bronze Age (27th/25th—21st centuries BC), this area was inhabited by the population of the Early Catacomb culture (middle — third quarter of the 3rd millennium BC). Later, the tribes of the Ingul Catacomb culture left summer sites and the barrows in the region. During the Late Bronze Age, the banks of the Ingulets River were inhabited by the tribes of Sabatynivka culture (14th—12th centuries BC), who left the settlements with stone buildings and burials. The Final Bronze Age (12th—9th centuries BC) is represented among the expedition material by burials, although the Reprynske settlement of Bilozerska culture in the Lower Ingulets has been known to archaeologists since the late 19th century.

The most important result of the expedition's research became the study of settlements of the Chernyakhiv culture (3rd—5th centuries AD). The expedition has ascertained that in the first centuries AD the area of the Lower and Middle Ingulets was densely inhabited. The expedition's excavations gave a powerful impulse to the beginning of the discussion on the interpretation of Chernyakhivs' culture sites. For a long time they were considered as a part of the forest-steppe system but in the 1950s, this idea became disputable due to the discovery of settlements in the steppes of Southern Ukraine.

It is important to note that the material obtained by the expedition came from sites of different types (settlements and burials). After all, the materials from the sites of various types allowed for a broader study of cultures, including economic activity and ideology.

The Snigurivka-Ingulets expedition continued the research in the Bug-Ingulets interfluvial region which had begun before WW2. Moreover, the previous research was sporadic, but in the 1950s, the regular archaeological studies of the region had started. The obtained materials allowed us to make assumptions and put forward hypotheses that were taken into account by subsequent generations of researchers working in the region. Thus, one can trace a certain continuity between generations which is important for the development of science.

Keywords: preventive archaeology, Bug-Ingulets interfluvial, Snigurivka-Ingulets expedition, 1950s, L. M. Slavin, Ingul catacomb culture, Late Bronze Age, Scythian and Chernyakhiv cultures.

I. Tarasenko

Одержано 24.12.2025

PREVENTIVE EXCAVATIONS IN THE BUG-INGULETS INTERFLUVE IN THE 1950s

The Snigurivka-Ingulets expedition carried out a comprehensive survey of the Middle and Lower Ingu-

ТАРАСЕНКО Ірина, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

Iryna TARASENKO, Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-2766-1880,
e-mail: iryna_tarasenko@ukr.net.